

מרכז
לד"ר קיפניס
לספרות ילדים
The Levin Kipnis Center
for children's literature

עיונים בספרות ילדים 6

תשנ"ב

נושא יהדות ספרד בספרות ילדים

עדנה קרמר, פוריה ליצני

דליה שטיין

הרצליה רוז

מכללת לוינסקי לחינוך

ספר המסעות של בנימין מטודלה*

הצעת פעילות לכיתות ה'-ו' - מתאימה לשנת יהדות ספרד
וכנושא לימודי בכל שנה אחרת**

עדנה קרמר, פוריה ליצי

על הספר

תקופת תור הזהב בספרד הצטיינה באנשי שם, בגדולי תורה, בפרשנים, במשוררים ובפילוסופים. ביניהם נכלל גם הנוסע היהודי הנודע ר' בנימין מטודלה, שיצא למסעותיו ב-1165 בערך, כמאה שנה לפני מרקו פולו, בעת שמסע למרחקים נחשב כמעשה רב. במסעו ביקר ברבות מארצות היס התיכון, הגיע לארץ-ישראל דרך סוריה ואף הרחיק מזרחה.

מסעות רבים איפיינו את התקופה, והמרכזיים שבהם היו מסעי הצלב. אולם בעוד אלה היו מסעי מלחמה וכיבוש המוניים, שלוו בהרג רב, גם בקרב קהילות יהודיות, היו נוסעים שמטרתם הייתה תיירות לשמה, או עלייה לרגל למקומות הקדושים, ובראשם ירושלים. בין אלה היו גם יהודים. אולם בנימין מטודלה היה הראשון והיחיד בתקופתו שהשאיר רשימות מסע מפורטות כל-כך, המתארות כל מה שראה ושמע בדרכו, והוא אכן התפרסם כנוסע היהודי החשוב ביותר בימי הביניים. רשימותיו משמשות מקור יחיד כמעט ללימוד התקופה: קהילות יהודיות ומצבן בארצות השונות; שמות מקומות וערים ותאור מצבם הגיאוגרפי; תאורי מבנים, נמלים, גשרים, מרחקי דרכים, מנהגים, צורות שלטון ועוד.

בשל חשיבותו תורגם הספר לשפות רבות, והוא אחד המקורות המצוטטים ביותר על-די היסטוריונים של ימי הביניים.

הרשימות נכתבו לפני המצאת הדפוס, הן הועתקו על-די אלמונים והופצו בכתב-יד.

רק בתקופה מאוחרת יותר יצאו שלוש מהדורות מדעיות ובקורתיות.***

המהדורה האלבומית שלפנינו מלווה בציורי צבע שמקורם בסרט אנימציה המוצג בבית התפוצות. הצייר האנגלי ריצ'רד טיילור צייר את התמונות, בהסתמכו על ציורים מאותה תקופה, המתארים את המקומות שנזכרים בספר.

הספר כתוב בסגנון ייחודי, בעברית שהיתה מקובלת באותם ימים. העורכת הקפידה לשמור על שפת המקור, מלבד השמטות קלות כמוסבר באחרית דבר.

* מירה מאיר (עורכת), ספר המסעות של בנימין מטודלה, ציורים: ריצ'רד טיילור, הוצאת ספריית הפועלים.

** ניתן להתאים את הפעילויות גם לחטיבת הביניים, הצעות להרחבה להלן.

*** 1840 מהדורת אשר, 1903 מהדורת גרינרטר, 1907 מהדורת אדלר.

הספר כולל הקדמה ואחרית דבר בהן מצוי חומר חשוב ומאלף ללימוד הרקע והתקופה.

מהדורה זו, שהודפסה באות גדולה ומנוקדת, ובה תמונות אמנותיות ותוספת רקע להבנת המסופר, מאפשרת לספר לפרוץ מתחום המחקר ההיסטורי למדפי הספרים של הציבור הרחב.

בכיתות ה-וי הילדים עושים את צעדיהם הראשונים בלימוד היסטוריה וגיאוגרפיה. מכאן שלימוד יסודי של הנושא מחייב התמצאות במרחב ובזמן. התחשבנו במגבלות הגיל, והפעילויות פונות בעיקר לסקרנות הילד. הן פותחות לפניו מעין אשנבים להציץ ולטעום מעט מעולמו המרתק של בנימין שחי בתקופת "תור הזהב". תוך העיסוק בספר יכירו הילדים מעט מהתרבות ומתחומי ההתעניינות באותה תקופה.

לפניכם דוגמאות אחדות של דפי עבודה ל"ספר המסעות של בנימין מטודלה".* מטרת הפעילות המוצעת להפגיש את הילדים עם ספר מיוחד זה ולאפשר להם ללמוד על התקופה בדרך החקירה והגילוי, תוך עיון בפרקי הספר ובתמונות הנלוות. הספר מכיל חומר רב ומפורט, ואין לדרוש מהילדים לקרוא אותו בשלמותו. יש להפנותם לפרקים המתאימים לפעילות המבוקשת, ולהנחותם לאיתור פרטים מסויימים בתוך הפרק השלם.

ההצעות המובאות להלן הן תכנית ראשונית בלבד, הניתנת להרחבה ולעיבוד נוסף, הן ברמת התוכן והן ברמת הקושי. אין צורך לבצע את כל הפעילויות. די לבחור מתוכן את המתאימות לכיתה לפי הערכת המורה.

* חומר מעובד נוסף מוצג במוקד ספרות ילדים במכללת אורנים.

הפעלה מס' 1: מי היה בנימין מטודלה?

האזן לשיר המוקלט "מסעות בנימין מטודלה" *
איזו דמות מתקבלת מן השיר?
איזה משפט חוזר בשיר?

קרא את השיר בכרטיס המצורף וחשוב - האם השיר מתאר
דמות אמיתית והתרחשויות אמיתיות?

מסעות בנימין מטודלה

עם אור-שחר, ביום לא עבות,
מעירו אשר עיר לא תשוה לה,
מרעיו שדברו בו טובות,
משונאיו שדברו דברי בלע,
מנאשיו שנשו בו חובות
(יקלעם אלהים בכף קלע!)
אל דרכי נדודים,
אל דרכי נדודים,
יצא בנימין מטודלה.

הוא עבר נאות-כפר וערים
והרים בם הרוח יללה,
הוא סבב ערבות ויערים
ולא נח בכל אלה הוא, אלא
גם חצה גלי ים סוערים
בספינה שנקראת קרנלה,
כי נוסע גדול,
כי נוסע גדול,
היה בנימין מטודלה.

* מתוך התקליט: "הגנשים" בשירי נעמי שמר.

הוא הגיע אל כוש, הוא עבר
עד אל פוט, הוא הגיע אל ה-
סמבטיון, הוא חונן את עפר
עיר ציון, הוא טפס כרמלה,
ובדרך אל הדו אמר -
אם כבר כאן אני אט גם בכלה.
כי נוסע גדול,
כי נוסע גדול,
היה בנימין מטודלה.

הוא ראה נפילים ובצדם
ננסיס קומתם לא גדלה.
הוא ראה פראי-איש ברקדם
מין רקוד כדגמת טרנטלה,

ושמע הוא מפּי מלכתם
כי שבויה היא, שמה דונה אדלה.
כי נוסע גדול,
כי נוסע גדול,
היה בנימין מטודלה.

הוא ראה הדרקון אשר אש
מלעו להטה לא חדלה,
הוא ראה את ההידרה, בלש
ומצא כי זנב מקצה לה

וראשים לה שמונים וכי שש
לה רגלים, ושמה יאה לה.
כי נוסע סקרן,
כי נוסע חקרן,
היה בנימין מטודלה.

בבואו אל נמל בנכר
היה סח הוא: לאל אתפללה.
והיה מתנועע ושר:
אל יצליח דרכי, אמן סלה.
ולגמו ספנים השכר
ותהו: איזו דמות זו ומה לה?
ושמחו בפתאם:
חי תרנים וחרטום...
זהו דון בנימין מטודלה!

כך עבר יבשות ואיים
בלי לשאל: עד מתי אטלטלה?
ורכב על פילים ומריאים
ועל גב לביאה (ובדומה לה)
וצנח מצוקים גוראים
בסוכך המכנה אומברלה.
כי נוסע אמיץ,
כי נוסע אמיץ,
היה בנימין מטודלה.

ובשובו מדרךיו הוא ישב
ומיד נוצתו החלה
חיש לכתב את קורות מסעיו
עלי ספר, מלה בסלע.
כך כתב וכתב וכתב
כל ימיו הוא לבלי יתעצלה.
כי היה לו בלי סוף
מה לכתב ולכתב
לאותו בנימין מטודלה.

מתוך: נתן אלתרמן, ספר התבה המזמרת,
הוצאת הקיבוץ המאוחד.

בנימין מטודלה אינו המצאה של המשורר.
הוא נוסע מפורסם שהרשים את המשורר, לכן השיר מפאר את שמו, מגדיל את
מעשיו ומצייר לעינינו דמות מופלאה.

מה עוד היית רוצה לדעת על הנוסע הגדול?
באיזו תקופה חי?
מה מוצאו?
העיר טודלה - היכן היא?
לאן נסע והיכן ביקר?
מה היו המניעים למסע?
אלו אמצעי תחבורה עמדו לרשותו?
האם היה בנימין תופעה יוצאת דופן בדורו?
למה כתב יומן?

בדפי המידע תוכל לקבל תשובות לשאלות אלה ואחרות.

מי היה בנימין מטודלה - דפי מידע

לפני שנצא למסע

איש יהודי מטודלה אשר בספרד. בנימין פר יונה שמו, נצא בשנת 1165 (לפני למעלה מ-800 שנה) למסעותיו. המסעות בנימים הם נדירים ביותר, הדרכים - בחוקת ספנה, והיורד לים אינו יודע אם ישלה לחוף. בנימין בקר בקל הארצות שהיו מפרות לבני דורו, ואשר נחשבו בעיניהם ל"כל העולם" - ארצות הנם המוכן והמוכר הקרוב, עד נבול הדג ומלבד זאת ספר, פנראה מפי השמועה, על ארצות רחוקות - הדג, ציילון וסין, אפריקה וארצות ערב, ואפלו על רוסיה.

בכל מקום שהגיע אליו היטיב להתבונן בחיי האנשים ובמנהגי הארצות; ובמיוחד ענינו אותו הקהלות היהודיות. מעטים האנשים אשר סרו בארצות רחוקות באותם הנמים, ומעטים יותר הם אלה אשר ספרו על מסעותיהם.

בשובו לביתו, פעבר שלש עשרה שנים לערך, השלה על הקתב את ספור מסעותיו.

בנימין מוסר דין וחשבון. אין הוא מספר דבר על עצמו, לא על טלמולי הדרך שעבר ולא על הסכנות שפגו עמו (ובנדאי היו באלה גם פאלה). אין אנו יודעים אם פגש אנשים פלכבו ואם זכה להכנסת אורחים נאה. הוא מדוח בלבד, ומביא לידעת האנשים שאינם יוצאים למסעות את המקומות האחרים והארצות האחרות. בנימין מנוסעים אחרים בני מקופתו הם אלה שהניחו את היסוד למדע הגאוגרפיה. את עצמו הוא העניע, והבליט רק את המקומות שבהם בקר, את עשרם ומנהגיהם. כך היה מנהגם של הנוסעים באותם הנמים, וכך נהג אף הוא.

ספרו של בנימין נכתב עברית, והנפלא הוא שאנו קוראים ומבינים עברית זו גם היום, אף על פי שעברו 800 שנה ויותר. אבל יש מלים שהשמוש בהן בנימינו שונה מן השמוש באותם הנמים, למשל:

ישמעאל - פרושו ארצות האסלם;

אדום - ארצות הנוצרים;

התועים - עוליההנגל (הנמים ימי מסעיההעלב);

קדינה - עיר (וכן בערבית);

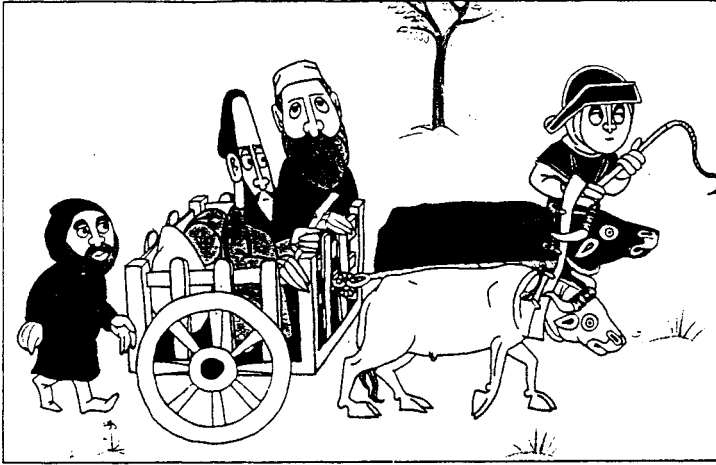
מונק - גביע;

בסה - פנסיה של נוצרים;

ויש עוד...

חלק מן המלים העברני לעברית של ימינו, נרבו נשארו בשפתו של בנימין, כדי לא לפגע ברוח הדברים, כפי שנתכו. במקומות שנשארו בהם מלים שמוכנו אינו מקבל בנימינו - הבאנו פרוש.

מתוך: מירה מאיר (עורכת), ספר המסעות של בנימין מטודלה, הוצאת ספרית פועלים

מי היה בנימין ומדוע יצא למסעותיו?

כבר שאלנו שאלה זו, ומענה עליה לא מצאנו.
יש הוקרים הסבורים כי בנימין סוחר בדים היה, כי מרבח הוא לספר בסוחרו המשי והפשתן וכבתי הצניעה לבדים.
האהרם אומרים - לא. כי סוחר באבנים טובות היה. ואמנם העיר טודלה עיר של סוחרים באבנייהן היתה.
ואף בנימין מזכיר את האלמוג והבהולה ואבני הלולו ועוד אבנים יקרות.
יש האומרים - מעין שליה היה. עובר בקהילות ואוסף תרומות וכספים לשיבות שבטו ולעניים.
והאהרם סבורים כי יצא להפש מקום בטוח בו יוכלו היהודים לחיות, כיוון שהימים ימי מלכותה של אשור, והשלטון מתחלף, והסבל רב, ואין ליהודים בוטחון בארצות מושבם.
אין לנו אישור אף לאחת מן הדעות הללו: במקומות רבים לא הוזכר כלל המסחר ולא הייצור לא של אבנייהן ולא של הבדים. אילו הם מותרו - בוודאי היה מזכירם. או - היה פוסח על המקומות שבהם אין לו מה להפש. אין כל רמז לאיסוף כספים, לנדבנותם או לקמצנותם של תושבי הארצות השונות, לשומתם יש התעכבות ועיסוק רב במקומות יישוב בהם אין כלל יישוב יהודי, ואין בהם כל סיכוי לתרומה.
ואילו עניין המקלט הבטוח כלל אינו מופיע.
ואולי התשובה נעוצה בנצח הגדודים שהיה טבוע בו, וברצון לראות ולהכיר מקומות, אנשים, מנהגים - הרצון לראות ולספר בבית.
אם כן מדוע יצא למסעותיו?
חידה היא ותהי לחידה.

אמרנו כבר, לא נאה היה לספר פרטים אישיים בספר מסעות, וכל רצונו של בנימין היה לשתף את הקוראים במסעות עצמם. זה החסבר לעובדה שאין לנו כל פרטים עליו כאדם - האם היה בעל משפחה? האם נדד בגפו או שמא היה לו מלווהו בן כמה יהיה וכן אין לנו ידיעים מה עבר עליו בדרך - סמנת רבות ארכו לשיכורו אורה באותם הימים. אך האם הוא עצמו הותקף על ידי שודדים, האם נפל בשבי האם נלכד בסופת הול או בטייפון נורא ואף נהגו בו אנשי המקומות אשר ביקר בהם והיון התאכסן? ומה אכל, ומה התקיים בדרך? לכל השאלות הללו אין תשובה, ואף זאת בדרך הנסעים בני תקופתו - אלה הצניעו עצמם והכלישו את המסעות בלבד. כך הם, ואף בנימין כך.
ואנו - מה שיש בידנו הוא מה שבנימין רצה שנקבלו. והותר - נתן לדמיון להשלים.

מתוך: מירה מאיר (עורכת), ספר המסעות של בנימין מטודלה, הוצאת ספרית פועלים

היהודים בספרד

במשך המאות ה־12 וה־13 לסה"נ נהנו בדרך־כלל היהודים מתוצאות הכיבושים הנוצריים. המלכים הנוצריים היו זקוקים חדיר לכסף להמשך המלחמות. הכיבוש גרם לבריחה של חלק מן האוכלוסייה המוסלמית. הכובשים הנוצרים היו צריכים לחזור ולארגן את המינהל בשטחים הנכבשים. הם נהגו לחלק אדמות ובתים בערים וסביבותיהן למקורביהם ולאנשים שנראו להם רצויים ליישוב הערים מחדש. משכילים ובעלי־יומה מבין היהודים זכו במשרות בתחום מינהל־הכספים, ואפילו בתחומי הדיפלומאטיה וארגון־הצבא. רופאים יהודים היו לרופאי חצרות המלכים הנוצריים, וצירפו לעתים קרובות עסקי כלכלה ומדיניות למעשי־רפואי שלהם. חצרנים אלה קיבלו מידי המלכים הנוצריים אחוזות־קרקע בתחומים שנכבשו. יש שנצטרפו שטחים אלה לאזורים נרחבים. היו חצרנים שחתמו על התעודות הנכבדות ביותר של המלכות; לפעמים חתימתם היא בעברית. לא כולם היו פעילים לטובת העם כר' יהודה ׳ן עזרא, אך משפחות החצרנים הללו היו בדרך־כלל המשפחות המנהיגות בקהילות.

גם פשוטי היהודים נהנו. תעודות המלכויות הנוצריות מלמדות, שהמלכים ראו ביהודים יסוד נאמן לעצמם והקצו להם ברצון שכונות נרחבות בערים. ולא עוד אלא שעל־פירוב היו שכונות אלה במקומות טובים למסחר. ואף נוחים להגנה. בדרך־כלל היו שכונות אלו מבוצרות כראוי.

למשל, בטודילה היתה שכונת היהודים נרחבת ומבוצרת. ממש עיר־מבצר לעצמה. בשנת 1170 לסה"נ קבע המלך בכתב־זכויות ליהודי טודילה, שהוא ידאג לתיקון חומות עירם, וכנגד זה יהיו הם חייבים בהגנת מבצר זה מפני אויביו. רשאים הם להתגונן בו גם מפני אויביהם; ואם יהרגו היהודים את תוקפיהם, יהיו פטורים מליתן את הדין על כך.

באותן השנים נתנו המלכים ליהודים גם חנויות, גנים ושדות בערים שנכבשו מידי המוסלמים וסביבותיהן. באותה טודילה נהגה הקהילה לחכור עד סוף המאה ה־13 לסה"נ מידי המלך את השוק המבוצר שבעיר ואת חנויות צורפיי־הכסף והסנדלרים שבה. בעיר אחרת קיבלו היהודים לאחר כיבושה. בשנת 1266 לסה"נ, 99 בתים לעצמם.

בספרד הנוצרית נתגבשה איפוא שכבה עליונה של יהודים שפרנסתם באה מחצר המלכות ומן השירות למלכות. כמורכב היו חצרנים, ששירתו שרים ומנזרים. לידם היו בין יהודי ספרד סוחרים־אריג גדולים וקטנים, סוחרים בשאר ענפי המסחר, סרטורים והרבה בעלי־מלאכה. בקהילות ספרד היו מצויים כל המקצועות שבעיר. אנו מוצאים לעתים אפילו קשטים יהודים, ואפילו לוחם־שוורים יהודי.

מתוך: זיו, בן ששון, לנדאו, דברי הימים ב', ימי הביניים, הוצאת יובל בע"מ, חיפה תשכ"ג.

הפעלה מס' 2: מה הנוסע אינו מספר?

הרבה פרטים הקשורים לבנימין עצמו ולקשיי הדרך אינם מסופרים ונשארים סתומים.

מה היית שואל את בנימין כדי להשלים את החסר?
אם תרצה לדעת יותר על אמצעי תחבורה וקשיי הדרך פנה לדפי מדע.

תאור מסע בפי משורר בן התקופה

מה שבנימין אינו מספר, ניתן למצוא בחלקו בשירי ר' יהודה הלוי, בן דורו של בנימין ובן העיר טולדה, עירו בנימין. המשורר מביע בשיריו רשמי מסע מספרד לארץ ישראל.

הצעת פעילות

להביא לפני הילדים קטעים נבחרים משירי היס בקריאה קולית.

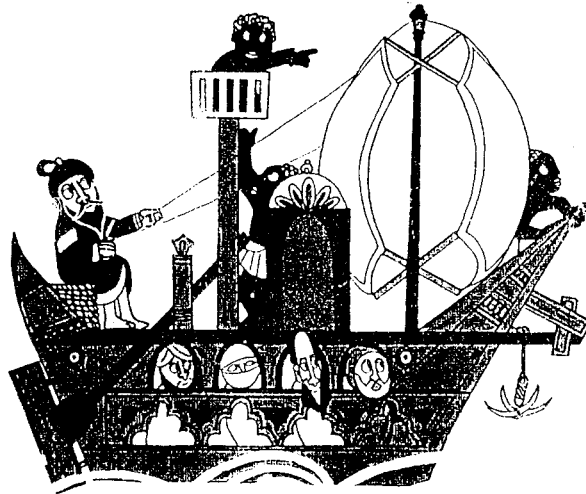
הקטעים המומלצים:

"ויד רוח מצחקת במים"

"אצעק בלב נמס"

"המו גלים"

לשוחח על הדימויים הציוריים, האמצעים לתאור עצמת איתני הטבע מול אפסות הספינה; המשקל, הריתמוס והאנומטופיאה כממחישים סערה, תנועת גלים, סלטולי אנייה; לגלות משחקי לשון. להציע לבחור אחד התאורים ולתת לו ביטוי פלסטי.

מה הנוסע אינו מספר? - דפי מידע

הקטע שלפניך הובא מתוך הספר המתאר את הקשיים של היוצאים למסע בימים
ההם:-

הנסיעה לארץ-ישראל בדורות הקודמים היתה מעשה רב. הנוסע ידע שהוא מסכן נפשו בדרכים ארוכות ביבשה ובים והוא צפוי למחלות ומגפות בידי שמים ולשוד ושבי בידי אדם. אחד מהם מסכם את הרפתקאותיו בדרך בדברים אלה: „אם אמרתי אספרה כמה שאירע לנו בים וביבשה, בנילוס וטונוס, חורב ושרב, רעבון וצמאון, תלאות וחלאות, עטיפות ועייפות, סכנות ואנינות, חלחלות ובחלות, גזילות וחבלות, תחבולות וזעולות, הכאות והקאות... קצרה חיריעה מהכיל.“ אלם גם מי שקיבל על עצמו מראש את כל היסורים הצפויים לו, עדיין צריך היה להתגבר על שני מכשולים עצומים: כסף להוצאות-הדרך והסכמת בני-המשפחה שאותם הניח הנוסע עתים למשך שנים. על המכשול הראשון התגברו עולי-הרגל ועולים עניים בזה שהיו הולכים מקהלה לקהלה כדי לקבץ את הכסף הנצרך להוצאות-הדרך. רבנים ומגידיים היו דורשים ברבים ומקבלים שכר על כך או מדפיסים ספר ומוכרים אותו בדרך והשכר שימש להם להוצאות הדרך. (על ספרים שנדפסו תוך כדי עליה לארץ-ישראל עיין בספרי „באהלי ספר“, ירושלים תרצ"ט, עמ' 11—21). אנשים פשוטים יותר התקדמו לאט לאט ובכל קהלה קבלו כסף להוצאות עד לקהלה שניח עד שהגיעו לבסוף לקושטא או לויניציאה, ומשם הפליגו על חשבון הציבור או על חשבון עולי-הרגל עשירים שנודמנו בספינה.

מתוך: אברהם יערי, מסעות ארץ-ישראל של עולים יהודים מימי הביניים עד ימי ראשית שיבת ציון, בהוצאת מסדה עמ' 17.

קטעים משירי היס - ר' יהודה הלוי

15 וַיֵּד רוּחַ מְצַחֶקֶת בְּמַיִם, / כְּנוֹשְׂאֵי הַעֲמָרִים בְּדִישִׁים,
 וּפְעַם תַּעֲשֶׂה מֵהֶם גְּרִנוֹת, / וּפְעַם תַּעֲשֶׂה מֵהֶם גְּדִישִׁים,
 בְּעֵת הַתְּגַבֵּרֶם דָּמוֹ אַרְיוֹת, / וְעֵת הַחֲלֹשׁם דָּמוֹ נַחְשִׁים,
 וְרֵאשׁוֹנִים דְּלֶקוֹם אַחֲרוֹנִים / כְּצַפְעוֹנִים וְאֵין לָהֶם לְחֹשִׁים.
 וְצִי אֲדִיר כְּקֵט יַפֵּל בְּאֲדִיר, / וְהִתְרַן וְהִגֵּס נַחֲלֵשִׁים,
 20 וְהִתְבַּה וְקִנְיָה נְבוּכִים / כְּתַחֲתִיִּים שְׁנִיִּים כְּשִׁלְיִשִׁים,
 וּמוֹשְׁכֵי הַחֲבָלִים - בְּחֲבָלִים, / וְנָשִׁים וְאֹנָשִׁים - נְאֻנָּשִׁים,
 וְרוּחַ חֲבָלָה מִחֻבְלֵיהֶם, / וְקִצּוֹ הַגּוֹיּוֹת בְּנִפְשֵׁים.

15. בדישים (ויק' כו, ה) — בזמן הדישה.
 16. גרנות — כשהם שטוחים; גדישים —
 כשהם מרוממים. 18. דלקום (בר' לא, לו)
 — הנחשים רודפים אחרי האריות; לחשים
 (יר' ת, יז) — שאין תרופה בפני עקיצתם.
 19. וצי (יש' לג, כא) — אנייה (אחת);
 כקט (יחז' טז, מז) — כמעט קט; באדיר
 (יש' י, לד) — בכוחו של האל. 20. כשלי-
 שים (בר' ו, יד, טז) — כל קומות האנייה.
 21. בחבלים — בצירים; נאנשים (ש"ב יב,
 טז) — נחלים. 22. ורוח חובלה (איוב יז,
 א) — חלשה דעתם; מחובליהם (יחז' כו, כח)
 — ממלחיהם; בנפשים — צורת רבים כמו
 המשקל: המרובה. — תרגום הכתובת שעל
 גבי שיר זה בדיואן: "שיר ממנו בלב היס".

15 הָמוּ גָלִים / כְּרוּץ גִּלְגָּלִים
 וְעֵבִים וְקָלִים / עַל פְּנֵי הַיָּם.
 קָדְרוּ שָׁמַיּוֹ, / וַיַּחֲמְרוּ מִימּוֹ,
 וְעָלוּ תְהוֹמָיו / וְנִשְׂאוּ דְכָיִם,
 וְסִיר יִרְתִּיחַ / וְקוֹל יִצְרִיחַ,
 20 וְאֵין מִשְׁבִּיחַ / לְהַמּוֹן קִשָּׁים,
 וְרַפּוֹ חֻזְקִים, / וַיַּחֲלֶקוּ אֶפְיָקִים,
 חֲצָיִם עֲמָקִים / וְהָרִים חֲצָיִם.
 וְהָאֲנִי חוֹלָה, / יוֹרְדָה וְעוֹלָה,
 וְעֵין תּוֹלָה / לְחֻבְלִים - אֵיִם.

16. ועבים וקלים — מוסב על
 גלים. 17—18. שמיו, מיכיו, תהומיו — של
 היס. 19. ירתיח (איוב מא, כג) — היס
 מרתיח את מימיו וקול שאונם עולה (יש'
 מב, יג). 20. קשים — ואין מרגיע את
 שאונם הקשה; ל...את, שימוש רגיל; המון
 — יש' ס, ה. 21. אפיקים (ש"ב כב, טז) —
 זרמים חזקים. 22. חציים — עיין שיר
 212 א, שו' 16. 23. חולה — כמו חולה
 שאינה עומדת על רגליה.

אֶצְעַק בְּלֵב זָמַס וּפִיק בְּרָכִים / לָאֵל, וְחִלְחַלְהָ בְּכָל מְתָנִים,
 יוֹם תּוֹפְשֵׁי מְשׁוֹט תְּמָהִים לְתַהוֹם / גַּם חוֹבְלִים לֹא יִמְצְאוּ יָדַים.
 אֵיךְ לֹא אֵהִי כֵן? וְאֵנִי עַל גַּב אֵנִי / תְּלֹוֹי, בְּבִין מַיִם וּבֵין שָׁמַיִם!
 אַחֲנֵנּוּ וְנִקְלָה זֹאת, עֲדֵי / אַחֲנֵנּוּ בְּתוֹכְכִי יְרוּשָׁלַיִם.

המשקל: השלם. — תרגום הכתובת הערבית
 בדיואן: "ויאמר בים בעת סערתי".
 1. בכל מתנים — נחום ב, יא. 2. חובלים
 — מלחום; ידים (תה' עו, ו) — כות. 3.
 בבין (יש' מד, ד) — בין. 4. אחוג — א
 אטלטל (תה' קו, כו), ב) אקיים את החגים
 (שמ' ה, א).

מתוך: ח. שירמן, השירה העברית בספרד ופרובאנס, כרך ב', הוצאת מוסד ביאליק ירושלים, דביר
 תל-אביב.

בלי כמה מלים על היסטוריה אי אפשר

המאורע המרכזי בעולם, בתקופה שבה אנו דנים, הוא מסעיהצלב. תנועה נוצרית גדולה וחזקה, שכאה גלויסצלב, וסחפה לוחמים רבים מאירופה בסיסמה לשחרר את קבר ישו משלמון זה. אמנם היו סיבות נוספות למסעיהצלב, כגון התרוששות מעמד האצילים באירופה, וכן חיפוש שווקים ודרכי מסחר חדשות. ככה זה כמלחמות: סיסמה לחוד וסיבות לחוד. שוכדה היא, שהעולם נחלק בין נוצרים למוסלמים, ובין המהנות הלוחמים — היהודים הראשונים לקבל, לביוה, לפרעות. בנימין יצא למסעותיו בין מסעיהצלב השני לשלישי, ירושלים, וכל ארץ ישראל, היו בידו השלמון הנוצרי. עד כמה שייראה מוזר כעניינו — השלמון המוסלמי היה נזה יותר ליהודים מן השלמון הנוצרי. די לנו אם נקרא על הסמכויות הרחבות ועל הכבוד שחלקו לראשיהגולה בכנעד, לעומת ה"עלות הכבוד" שבו יושבים היהודים בקונסטנטינופול (עמ' 12) ובה המעבר מחלק אחד של העיר לחלק אחר אסור עליהם, ורק יהודי אחד — רופא המלך — רשאי לרכוב על סוס. ועל ירושלים אנו קוראים כי היהודים יושבים כולם תחת מגדל דוד, כי "אין בכל העיר מקום חזק יותר ממגדל דוד" (עמ' 122) כמלים אחרות — היהודים נזקקו למקום מבוצר, למגן ביטחונם.

מסעיהצלב הביאו להתפתחות גדולה בתהבורה הימית ולפיתוח ערי הנמל. אנו קוראים על עכו שהיא "נמל גדול לכל התענים ההולכים לירושלים בספינות" (עמ' 20), ועל מסינה, שבה "מתקצעים רוב התענים ההולכים לירושלים, כי יש המעבר הסוכי" (עמ' 52) ("התענים", כמו שהסברנו כבר, ועוד נשוב לדבר בזה — הם נושאי הצלב, עוליהרגל).

וזאת לזכור: הקיסור טרם הומצא, והמנוע — לא כל שכן, הספינות היו מונעות בכוח הרוח, עליונו מפרשים, והיטוי כלב ים היה כמעט בלתי אפשרי. הקשר בין מקום למקום קיים לאורך החופים, בעיקרו, וכל נסיעה כיום היתה בחזקת סכנה — שאם תפרוץ סערה לא יהיו האמצעים להתגבר עליה; וכחוקת סכנה מן האדם — כי חלק גדול מיורדייהה היו שודדים, משלחיד מקובל כאותם ימים, ולא בחזקת פשע. וכך אנו קוראים על אנשי נגואה: "הם מושלי הים. עושים הונאות והולכים לשלוח שלל ולכוז בו בכל יום מאדום ומישמשאל... ומבואים מכל המקומות שלל וביוה לגנאיה" (עמ' 4) לפעמים היו הנוסעים עצמם נופלים קרבן לשודדי הים, ואלה היו מוכרים אותם לעבדים, או דורשים כופרנפש תמורתם.

ואף הדכי היבשה לא היו בטוחות ביותר: הנסיעה היתה על גבי סוסיספרדותיגמלויסחמורים, יהודים או כשוורת. שודדי דרכים היו אף כדרכי היבשה, ואף מקומם של הסופות; סערות החול והשרב הכבד לא נפקדו. בזוכרנו כל זאת, ואנו נדהמים מהיקף המסחר על פני שלוש יבשות, ובן האומץ שנילו האנשים אשר החליטו לצאת למסעות.

מתוך: מירה מאיר (עורכת), ספר המסעות של בנימין מטודלה, הוצאת ספרית פועלים

אם תרצה להרחיב את ידיעותיך - פנה לדפי המידע.

איך הגיע הספר לידיו?

בפתח ספרו של בנימין יש מעין הקדמה המספרת, כי בנימין הביא את הספר עמו "בשוכו ממסעותיו בשנת ד' תתקל"ג (היא שנת 1173)", "זהו, רבי בנימין, איש מכין ומשכיל ובעל תורה והלכה. ובכל דבר שבדקנו אותו כדי לפשפש אחר דבריו, נמצאו דבריו מתוקנים ויציבים כפיו, כי הוא איש אמת".
מי כתב זאת?

מנהג היה באותם הימים כי רבנים וחכמים היו כותבים את הספרים, לראות האם ראויים הם, ונותנים אישור או המלצה, והרי זו לפנינו.

והדאי כי לא בנימין כתב על עצמו כי הוא איש ישר.

ואיך היו ספרים מתפרסמים בימים ההם?

היו מעתיקים אותו בכתב יד יפה על נייר משוכה. אנשים שירים וקהילות היו בעלי ספריות של כתב יד. כשהשקה נפשו של אדם עשיר בספר - מיד הושב סופר ("סופר" הוא מעתיק הספר, לא מחברו) שיתקן לו ספר כדוגמת זה שראה אצל חברו. גם כתביהקדוש הועתקו באותם הימים בדרך זו, אלא שבכתביהקדוש הייכים לרייק בקיצו של יוד, ולכן לא נפלו בהם שיבושים. בספרים החילוניים, כמו ספרו של בנימין, לא הקפידו הקפדה רבה כל כך. עתים השמיטו המעתיק משפט, עתים שינה שם של עיר - אם מפני שכימיו כימאו זאת אהרת, ואם מפני שהשם היה זר לו, והוא כתבו כמוב בעיניו. וכך הגיעו לידיו גרסאות שונות של אותו ספר, הנבדלות זו מזו בפרטים מעטים. למשל, העיר גנואה סופיעה פעם כ"ינובה" ופעם כ"ציינובה" ופעם כ"גנואה". ואנו דבקנו בנוסח הקרוב ביותר לימינו.

כתביהיד הראשון והקדום ביותר שהיה לפני החוקרים הוא כתב יד מן המאה השלושעשרה, המצוי כיום במוזיאון הבריטי שבלונדון, ועליו מסתמכים רוב החוקרים. אחריו באו כתב יד נוספים, עד להמצאת הדפוס. אך גם אחרי שהומצא הדפוס, עוד רבו הטעויות ממהדורה למהדורה. הדפוס הקדום ביותר הוא דפוס שונצינו (מאיטליה), והוא בן המאה הששעשרה.

הספר הנמצא היום בשוק ובספריות הוא ספרו של מ.ג. אדלר, שראה אור לראשונה בשנת 1907 בלונדון, ומאז שב והודפס במהדורות חוזרות. בספר זה מביא אדלר את סיפור בנימין, כפי שמצא אותו בכתביהיד העתיק בן המאה השלושעשרה, ובשוליים מוסיף תילופי נוסח עליפי כתביהיד האחרים וכן עליפי הדפוסים הקדומים. היו לפני אדלר חמישה כתב יד להשוואה. ספרו של אדלר הוא הספר השלם ביותר המצוי תחת ידיו, ועליפיו ערכתיו את המהדורה שלפניכם. על השינויים שהכנסתי בספר, על ההשמטות וההסברים נדון בהמשך הדברים.

מתוך: מירה מאיר (עורכת), ספר המסעות של בנימין מטחלה, הוצאת ספרית פועלים

הפעלה מס' 4: מסע בנימין בארץ-ישראל

תאר בעזרת מפת ישראל איך היית נוסע מעכו לחברון.

לפניך קטעים מספרו של בנימין, המתארים את מסעו בארץ-ישראל. סמן בצבע את שמות המקומות בהם ביקר הנוסע.

תחלת ארץ ישראל

ומשם יום אחד לעכו, אשר היתה בגבול אשר, והיא תחלת ארץ ישראל, והיא יושבת על הים הגדול.

ומשם שלש פרסאות לחיפה, היא גר החפר על שפת הים, ומצד אחד הר הכרמל, ובתחתית הר קברי ישראל רבים, ושם גהר קיערת אלהו, ונעשו ייב בני אדום כנסיה, וקראו לה על שם אלהו הנביא. ומשם שלש פרסאות לקיסריה (היא נה אשר לפלשתים), ושם כמו עשרה יהודים ומאתים כותיים, הם היהודים ששומרונים, והיא עיר נפה וטובה על הים, שבנה הורדוס המלך, וקרא לשמה קיסריה. ומשם לסבסטיה היא שומרון, ושם נפר ארמון אהאב בן עמרי מלך ישראל. והיא היתה עיר בצורה מאד ובה מעינות, והיא ארץ נחלי מים ונגות ופרדסים וכרמים ונויתים. ואין שם יהודים. ומשם שתי פרסאות לנבלוש, היא שקם גהר אפניב. ואין שם יהודים, והיא יושבת בעמק בין הר גרום ונהר עיבל, ובה כמו אלף כותיים, שומרים תורת משה לכנה, וקוראים להם שומרונים. ויש

ומשם לירושלים, היא עיר קטנה ובצורה תחת שלש הומות ואנשים בה הרבה, וקוראים להם הושקיאליים, הנעקוביים, וארמים וגורגים ופננקים. מפל לשונות הגויים. ויש שם בית הצביעה שקונים אותו היהודים בכל שנה מהמלך, שלא נעשה שום אדם צביעה בירושלים כי אם היהודים לבדם.

ומשם שתי פרסאות לבית לחם יהודה, וקרוב לבית לחם מצבת קבורת נחל על אם הדרך. והמצבה עשויה מאחת עשרה אבנים, כמנון בני יעקב. ועליה כפה בניה על ארבעה עמודים. וכל היהודים העוברים הותמים שקם על אבני המצבה. ובבית לחם שם שני יהודים צבעים, והיא ארץ נחלי מים ובה בורות ומעינות.

ומשם שלש פרסאות לחברון. ובעמק, בשדה, המכילה. שם הסגסיה הנדולה "אברהם אבינו", והיא היתה בית הנקט ליהודים בימי הושקעאלים, ונעשו הגויים ששה קברים על שם אברהם ושדה. וצחק ורבה, יעקב ולאה.

מתוך: מירה מאיר (עורכת), ספר המסעות של בנימין מטודלה, הוצאת ספרית פועלים.

סמן במפת ארץ ישראל את מסלול מסעו של בנימין.
האם המסלול שסימנת דומה למסלול שתארת בתחילה?

נסה לשער מה היו שיקולי דעתו של בנימין בבחירת מסלול המסע.
הערה: שאלה זו פתוחה להשערות, בספר אין לה תשובה. החוקרים מעלים אפשרויות אחדות: מטרה מסחרית או כלכלית, שליחות לביקור קהילות יהודיות, עלייה לרגל לארץ הקודש, סקרנות והתעניינות של אדם משכיל ועוד.

קרא את תאורי המקומות בהם מבקר הנוסע.
האם נזכרים ביניהם מקומות שביקרת בהם? אלו הם? השווה את התאורים של בנימין עם המוכר לך.
התבונן בתמונות והשווה את המתואר בהן עם המוכר לך מביקוריך או מצילומים שראית.

ומשם יום אחד לעכו, אשר היתה בגבול אֶשֶׁר, והיא תחלת ארץ ישראל, והיא יושבת על הים הגדול. ושם הנמל הגדול לכל הנודרים ההולכים לירושלים בספינות. ויורד לפניה הנָהָר הנקרא נהר קדומים, ושם כמו מאתים יהודים, ובראשם רבי צדוק נרבי יפת נרבי יונה.

ומשם שלש פרסאות לחיפה, היא גד החפר על שפת הים, ומצד אחד הר הפרקל, ובתחתית הנהר קברי ישראל רבים, ושם-בהר קערת אליהו, ועשו שם בני אדם קנסיה, וקראו לה על שם אליהו הנביא. ובראש הנהר נָהָר מקום המנוח הנהר שרפא אליהו בימי אחאב, הוא מקום המנוח העגל כמו ארבע אמות. ובתחתית הנהר יורד נחל קישון

ומשם שלש פרסאות לקיסריה (היא גת אשר לפלשתים), ושם כמו עשרה יהודים ומאתים כותיים, הם היהודים השומרונים, והיא עיר יפה וטובה על הים, שפניה הורדוס המלך, וקרא שמה קיסריה.

ומשם לקספסיה היא שומרון, ושם נָהָר ארמון אחאב בן עמרי מלך ישראל. והיא היתה עיר בצורה קאר ובה סעינות, והיא ארץ נחלי מים ונגות ופרדסים וכרמים נזיתים. ואין שם יהודים. ומשם שתי פרסאות לנבלוש, היא שכם בהר אפרים, ואין שם יהודים, והיא יושבת בעמק בין הר גרזים ונהר עיכל, ובה כמו אלף כותיים, שומרים תורת משה לבדה, וקוראים להם שומרונים.

ומשם לירושלים, היא עיר קטנה ובצורה תחת שלש חומות נאנשים בה הרבה, וקוראים להם הישמעאלים, הנעקוביים, נאנמים וגורגים ופננאים, מפל לשונות הגויים.

והם מאתים יהודים, נרים תחת מגדל נור בפאת המדינה. ובחוקה שקמנדל נור הפנן הראשון של תיסוד, קעשר אמות, והוא מפנן הסדמונים שקנו אבותינו, והשאר מפנן הישמעאלים. ואין בכל העיר מקום חוק יותר ממנדל נור.

ושם בירושלים, בפית אשר לשלמה, ארוות סוסים אשר בנה בנן חוק קאר מאננים גדולות. לא נראה בפנן ההוא בכל הארץ. ושם נראית עד היום הכרחה שהיו הכהנים שוחטים את זבחייהם, והפאים שם מיהודה פותכים שקם על הכהל. ויוצא אדם משער יהושפט אל מעק יהושפט, הוא מדבר העמים. ושם מצבת יד אבשלום וקבר עזיהו הסלף, ושם מעין גדול, ומי השלוח בנחל קררון. ועל המעין בנן גדול מימי אבותינו, ולא ימצא שם אלא מים מעטים. ואנשי ירושלים, רבם שותים ממי המטר, שיש להם גבים בכתייהם. ועולים מעמק יהושפט אל הר היותים, כי אין ירושלים והר היותים אלא העמק בלבד. ומהר היותים רואים ים סדום. ומים סדום שתי פרסאות לנציב מלח, שהיתה אשת לוט, והצאן לוחכות ממנה, ואחר כך חונרת וצומחת בכראשונה. ולפני ירושלים כמו שלישה בתים של קברי ישראל, שהיו קוברים מתייהם פימים ההם. ועל כל קבר וקבר יש תאריף, אכל בני אדם הורסים מן הקברים ובונים בתים מן האננים.

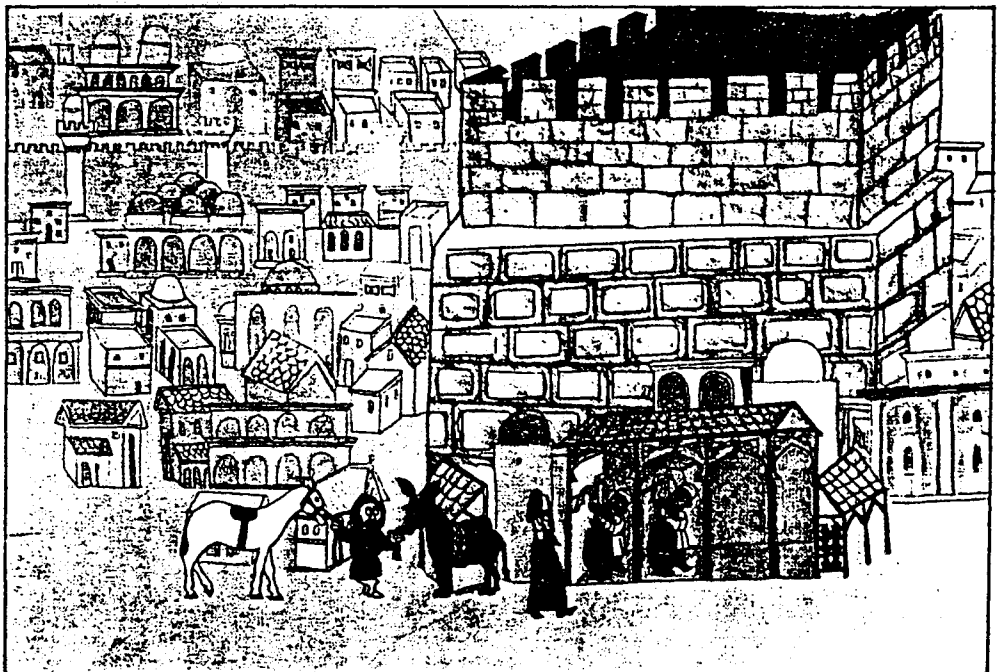
יש בירושלים ארבעה שערים: שער אברהם ושער נור ושער ציון ושער יהושפט לפני בית המקדש שהיה בימי קדם. ובנה עליו עומר בן אל קטוב פפה גדולה ונפה ער קאר. ואין מכניסים שם הגויים שום צלם ולא שום תמונה, אלא שבאים להתפלל תפלתם. ולפני אותו מקום - כהל מערכי, והוא אחד מן הבתלים שהיו בקדש הקדשים, וקוראים לו שער הכתמים, ולשם באים כל היהודים להתפלל לפני הכהל בעזרה.

סביב ירושלים הרים גדולים, ובהר ציון קברי בית נור וקברי המלכים אשר כמו אחריו.

ומשם שתי פרסאות לבית לחם יהודה, וקרוב לבית לחם מצבת קבורת רחל על אם הדרך. והמצבה עשויה מאחת עשרה אבנים, כמנין בני יעקב. ועליה כפה פנויה על ארבעה עמודים. וכל היהודים העוברים הזתמים שם על אבני המצבה. ובבית לחם שם שני יהודים צבעים, והיא ארין נהלי מים ובה בורות ומעינות.

ומשם שש פרסאות לחברון. ובעמק, בשדה, המכפלה. שם הפנסיה הגדולה "אברהם אבינו", והיא היטה בית כנסת ליהודים בימי הישמעאלים, ועשו הגויים ששה קברים על שם אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב וזארה. ואומרים לנוצרים שהם קברי האבות, ונותנים שם קמון. אבל אם יבוא יהודי שם, שיתן שכר לשוער של המערה, ויפתח לו פתח בגל שיהיה עשוי מימי אבותינו עליהם השלום, ויגד אדם למטה בגר דלוק בגדו במערה אחת, ולא ימצא שם פלום, וגם בשניה, עד שיבוא אל השלישית והגה שם ששה קברים: קבר אברהם ויצחק ויעקב ושרה ורבקה וזארה, זה כנגד זה, פלם חתומים, אותיות תקוקות על קבריהם. ובמערה סדליקים עששית אחת בכל יום ניום, ובכל לילה ולילה על הקברים. ושם חכיות הרבה, מלאות עצמות מישראל, שהיו מביאים שם מתייהם בית ישראל, כל אחד ואחד עצמות אבותיו, ומניחים שם עד היום הזה.

מתוך: מירה מאיר (עורכת), ספר המסעות של בנימין מטודלה, הוצאת ספרית פועלים

אפשרות לפעילויות נוספות בהרחבה לחטיבת הביניים:

1. תמונת העולם בימי הביניים: הארצות הנזכרות, דרכי התחבורה, מפות ימי הביניים.
2. העולם היהודי בימי הביניים: ארצות הפזורה היהודית הנזכרות, יהדות ארץ ישראל על-פי הספר ועל-פי המחקר, יהדות ספרד.
3. העולם המוסלמי על-פי תאורי בנימין: טקסים, מנהגים, צורות שלטון; קשרים ויחסים בין הדתות.
4. העברית של ימי הביניים - עיסוק מעמיק יותר בסגנון הספר, גלגולי מילים ומשמעותן, לשון שירת ימי הביניים.
5. אמנות התקופה - פיסול, אדריכלות, ציור, והביטוי בספר זה (באיורים ובתאור המילולי).

ביבליוגרפיה

1. מסעות ארץ-ישראל של עולים יהודים מימי הביניים עד ימי ראשית שיבת ציון. אברהם יערי, הוצ' "גזית", ת"א, תש"ו.
 - א. המבוא - עמ' 9-30.
 - ב. פרק א' - מסעות ר' בנימין מטודלה בא"י ובסוריה.
2. "ספר המסעות של ר' בנימין מטודלה" - האוניברסיטה העברית, החוג להיסטוריה של עם ישראל, המהדורה של Marcus Adler הנמצאת במוזיאון בלונדון.
3. כיסופים לציון - ראובן קשאני, ירושלים יוני 1981. הוצא בסיוע ועד עדות הספרדים בירושלים. הפרק: מסעות בנימין מטודלה עמ' 9-12.
4. בנתיב עולי הרגל לארץ הקודש - "קרדוס" דר-ירחון למורי דרך, ינואר 1981, מס' 14-13. הפרק - בנימין מטודלה.
5. השירה העברית בספרד ובפרובאנס, חלק א', חיים שירמן, הוצאת מוסד ביאליק ודביר, 1956.
 - א. קטעים במבוא.
 - ב. הפרק על ר' יהודה הלוי עמ' 425-532.
6. "ראה שמש" - רינה צדקה, רכס הוצאה לאור, 1988.
 - א. הפרק "יועץ ומקיס" עמ' 112-117.
 - ב. על ר' יהודה הלוי עמ' 249-251.
 - ג. על העברית בימי הביניים עמ' 235-242.
7. דברי הימים כרך ב' ימי הביניים - מיכאל זיו, חיים ה. בן-ששון, יעקב מ. לנדאו, הוצ' יובל בע"מ, חיפה, תשל"א.
 - א. פרק 15 - מסעי הצלב.
 - ב. פרק 20 - תנאי החיים של היהודים בספרד.וכן קטעים נוספים ללימוד התקופה והרקע.
8. אטלס היסטורי לתולדות העמים וישראל - ברור משה, קדמון נפתלי, יבנה, ת"א תשכ"ז.

המפות: אירופה בראשית המאה ה-11, עמ' 19

מסעי הצלב עמ' 20.
9. אטלס לתולדות עם ישראל - עורך ראשי מיכאל זיו, סטימצקי. המפה: היהודים בארצות האיסלאם והנצרות בימי מסעי הצלב. עמ' ח'.
10. אנצ' עברית כ"ו ערך עברית, לשון ימי הביניים (דוגמאות רבות מופיעות בחוברת של מרדכי רוזן לנבחני בחינות הבגרות בלשון העברית, עם-עובד).